

ДЕСЕТ ПИТАЊА О ПОПУЛИЗМУ ИЛИТИ КАКО ПРЕПОЗНАТИ И ПОБЕДИТИ ПОПУЛИСТУ У СЕБИ**

Сажетак: Парафразирајући Маркса данас, могло би се рећи да баук популизма поново кружи Европом, али и светом. Свеједно је при томе да ли се ради о изборном продору популиста са маргина поља политике у њен фокус у земљама „старе демократије“ или његовом доласку на власт у „младим, новим“ постауторитарним режимима. Погонско гориво су му овога пута економска рецесија, тероризам и мигрантски талас. Или ширење уверења да су узрок невоља све сиромашније и отуђеније већине у већ опасно неједнаким друштвима диктат Бриселске администрације и/или корпоративног капитала. Лек се најчешће види у протекционизму и обнови суверенитета.

Циљ овога рада је да, имајући у виду да је истовремено популизам постао кључна (непожељна) политичка етикета, али пожељна и широко коришћена пракса, покуша да детектује његову природу. Она је, по моме суду, скривена у намери да се либерална демократија демонтира управо позивом на повратак демократији и народу. Фокус је наравно на „случају Србија“ и на кури одвикавања од зависности од популизма. Имајући у виду стилску и реторичку успешност популистичког формата и његов радикални отклон од „политички коректног“ и сам ћу се послужити формом питања и сажетих и надам се не превише поједностављених и етикетајућих одговора.

Кључне речи: популизам, демократија, идеологија, поверење, активизам

Шта (ни)је популизам?

Популизам има много лица и наличја и далеко га је лакше негативно одредити кроз оно што није - плурализам, демократско одлучивање и процедура, аутономно бирана партиципативна пракса - него кроз оно што неспорно јесте. Популизам, прво, јавно показује своје антиелитистичко лице, односно залаже се, насупрот отуђеним и корумпираним елитама за интересе, „обичног“ или „правог“ народа у чије име, занимљиво опет говоре политичари или још пре

* zoran.stojiljkovic@fpn.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179076, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

„нови вођа“. Но, пре него (фингирани) антиелитизам његово кључно обележје је антиплурализам: само ја/ми разумемо и тумачимо потребе народа – сви други су издајници или бар узурпатори. Из тога следи логично да су дијалог и слобода избора тек демократска кулиса.

Да ли је позивање на интересе народа популизам или није, најпоузданији индикатор је шта заговорници практично намеравају да ураде са плурализмом и демократским институцијама. Примера ради, на левици то јесу Чавез и његови копиранти и наследници који су своја друштва довели до „револуционарних клептократија“ и на ивицу сиромаштва и грађанског рата, наравно не само својом заслугом. С друге стране, то свакако нису Подемос или Сириза ма како се то неки упињали да докажу. У супротном, сваку критику већ драстичних неједнакости, преобладајуће позиције корпоративног капитала или заговарање редистрибутивних мера и залагање за напуштање политике штедње би, као и залагање за ширење простора за грађанске иницијативе, могли сматрати популизмом. и то оним „јефтиним“.

Преузимање и окупација институција, уз произведену претходну бирачку подршку и настојање да се режиму да лични печат вође и шмек оданости и лојалности његовим персоналним изборима, су заједничка популистичка нит која повезује Трампа, Путина и Ердогана или Вучића са Качињским, Орбаном и лидерима из комшилука.

Трећи заједнички именитељ је одвајање / издвајање од доброг народа „опасних других“ на које треба усмерити (не)оправдано незадовољство. Избор је широк – страни капиталисти и њихови политички клонови, домаћи тајкуни, претходне политичке клапе и капел-мајстори, мигрант, или странци и другачији уопште, укључив и сопствене мањине (Милер, 2017: 15-17).

Могућа четврта карактеристика популизма, његов *modus vivendi* и тајна успеха, посебно код политички лаковерних и већ вишеструко фрустрираних, је свесна понуда наоко радикалних, поједностављених и свима доступних и разумљивих решења у интересу народа, наравно. Но демагошка логика олако датих обећања и поједностављивања је стара готово колико и бављење политиком. Једини поуздан тест за препознавање популистичке демагогије су поуздане мере и показатељи прецизности и орочености изборне понуде, укључив и расположиве ресурсе и планиране трошкове и добити. Још је важније постојање демократске расправе и развијених механизма и алатки контроле власти - мрежа гаранција да се лако разумљиве и мобилизирајуће јавне политике у изборној понуди неће претворити у суморну постизборну реалност.

Даља, пета „заводљива“ карактеристика популизма је његова социјална неодређеност. Као што није класно дефинисан, тако се може рећи да популизам није ни економски прецизније одређен. Популисти, али не само они, напосто не желе да прецизирају своју социјалну и политичку понуду јер тиме могу остати без дела изборне клијентеле.

На другој страни, у судару са процесом ширења глобализације и сама социјална сцена је све дифузнија и сложенија и раздвојена по више линија политичких подела. Примера ради, осиромашено и прекарисовано радништво

суочено са конкуренцијом јефтиније и незаштићеније мигрантске снаге не показује, ако је икада и показивало, „природну склоност“ ка социјалдемократској левици. Напротив, оно је и одабрана и (лако) погођена мета десних популиста, чак, екстремних клаустрофобичних националиста. На другој страни, са прихватањем социјал-либералне позиције „трећег пута“ социјалдемократија више није ни имала шта другачије од (умивене) неолибералне реторике да понуди радништву и синдикатима. Последично, пут популизму је широм отворен.

Тиме смо, наводећи пет заједничких карактеристика, заједничке карактеристике свих популиста. Логично се отвара питање основа на којима се темеље њихове бројне разлике.

На првом месту, ради се о различитој, чак трострукој основи разумевања народа. Ако се у име „малих људи“ наступа против „оних на врху“ по правилу се ради о политикама редистрибуције, односно левом популизму. Иступање у име сувереног народа против владајућих елита имлицира бар политику демократизације. Најзад, иступање у име народа против претећих спољашњих група и сила имлицира политику културног или етничког национализма.

На другом месту, делим уверење Rogersa Brubakera (Роджер Брубекер) да се говор у име народа може боље разумети кроз једну дводимензионалну пројекцију друштвеног простора дефинисаног укрштањем вертикалних и хоризонталних оса опозиције.

На вертикалној оси „народ“ се позиционира на средишњој позицији јер се дефинише не само у односу на оне на врху већ и у односу на оне на дну. При томе слојеви на дну се могу приказати као паразити или нерадници, као овисници или девијанти, као они који не заслужују бенефиције.

На хоризонталној оси, главна супротност је између унутрашњег и спољашњег. У левом популизму претећа спољашност се идентификује са корпоративним капиталом. Десни популизам спољну опасност види у спољашњим групама али и унутрашњим аутсајдерима – мањинама које и када су држављани се не виде као припадници нације (Brubaker, 2017; 8-12).

У каквом су онда односу популизам и демократија?

Ако су синоними за демократију дебата, одговорност и подела и контрола власти, а логика популиста јесте логика искључивања, онда су и када сасвим не укидају демократске институције популисти тек квазидемократе. Популизам је заправо деформисани облик демократије који заводљиво обећава да ће вратити највише демократске идеале („Нек народ влада!“). Опасност долази од вештине прерушавања – политички узурпатори говоре језиком демократских вредности. На другој страни, постоје и они који на популизам гледају као на друштвени покрет који треба да премости све већи јаз који постоји између „еврокомпатибилних“ припадника политичке и економске елите и „евроскептичног“ народа (Крастев, 2008).

Сличан јаз отворен је између глобофила на врху социјалне пирамиде и растуће глобофобије, изазване радним миграцијама, на њеном дну. Како иначе објаснити да је, наравно из различитих разлога и са различитим одговорима, Трамп добио приближно исто гласова радничке Америке колико и Сандерс. Медицинским жаргоном речено дијагноза болести је добро успостављена, али је одабрани лек погрешан јер има многа контраиндикацијска дејства – ксенофобију, чак једва прикривени расизам, редукцију права и слобода, окупацију медија и правосуђа. Треба се само присетити љубави према независном правосуђу, или медијима једног Качинског.

Најближа истини је позиција Јана-Вернера Милера који сматра да је популизам стална (деформишућа) сенка представничке демократије. Милер нас упозорава да то што је крајњи резултат политика која је очигледно антидемократска треба све да нас забрине и показује да постоји потреба за истанчаним политичким просуђивањем које ће нам помоћи да тачно одредимо где се завршава демократија, а где почиње опасност (Милер, 2017: 94-97).

Скривену логику популистичке редукције демократије чини ширење уверења да јединствена воља “правог”, народа природно рађа и потребу за избором свог доминантног лидера и партије. Сви остали су тек сујетни претенденти на престо и/или туђи експоненти. Произвођење подршке већине, како неговањем клијентелистичких шема, тако и стварањем атмосфере ослона на вољу – „тиранију већине“ (Токвил, 1990) природно води ка редукцији демократије. Популистичка демократија могућа је тек као деформисана изборна демократија и партократски поредак.

Кључно питање је заправо да ли је популизам (не)законито чедо кризе (партијске) демократије, односно поодмаклог процеса президентијализације, театријализације и менаџеризације страначке структуре и политике? Став да је “ера партијске демократије прошла“, (са постдемократским окружњем) преузимамо од Петера Маира (Maier, 2003). Један од најјаснијих показатеља таквог стања је „повлачење“ грађана из области политичког деловања, као и велика доза политичке равнодушности, чак цинизма. На овакво стање реакције су различите. Док се грађани повлаче у сферу приватног, или се окрећу „специјализованим и често *ad hoc* облицима представљања“, дотле се страначка руководства „повлаче у институције“ у којима се предају својој улози „носилаца јавних функција“. Последице, традиционални свет страначке демократије – место сусрета грађана и њихових политичких лидера – сасвим је изгледа напуштен.

Мотиви и једних и других прилично су јасни. С једне стране, страначка руководства су се одлучила за крајње прагматичан приступ: лек за финансијско слабење политичких странака, узроковано највећим делом значајним опадањем броја чланова странака, тражи се у државним субвенцијама и картелизацији странака и укупног страначког система. С друге стране, грађани схватају да јаз између „њиховог света“ и „света партија“ постаје све шири. Створена је ситуација у којој постоје две одвојене, а све чешће и супротстављене стране: грађани, који су „од учесника постали епизодисти ако не чак и

само посматрачи, и елита, која гоњена тежњом за остварење личних интереса, „осваја све више простора“. Ствара се нови облик демократије аплауза, у коме „грађани остају код куће, а партије владају“. Изборна битка за наклоност бирача води се у медијима.

Партијска демократија доживела је три кључне трансформације:

- 1) Од политичког представљања до „политике као театра“ – реч је о појави да је све већи број „несталних“ бирача који различито гласају од избора до избора, док се између два изборна циклуса, највећи део бирачког тела понаша као помало блазирана позоришна публика.
Главне улоге при томе нису више поверене политичким странкама и њиховим програмима, већ у центар пажње бирачке „публике“ долазе лидери странака који постају класичне медијске звезде којима се кличе, или пак звижди. То нужно води поистовећивању политичких странака са њиховим лидерима. Једноставно, уколико лидер странке има више „фанова“, утолико је извесније да ће странка боље проћи на „изборном тржишту“.
- 2) Измештање јавних политика у простор турбоглобализације, а у том контексту и процес европске интеграције, допринели су да се доношење одлука (политика) све више измешта из класичних (националних) демократских институција, на наднационалне нивое одлучивања које опет карактерише значајан дефицит легитимитета. Доношење одлука и утврђивање политика увелико се сели из поља представничке, страначке демократије у опскурно поље „експертисе и добро организованих интереса“.
- 3) Од политике као пројекта до политичког менаџмента - имајући у виду чињеницу да су политичке странке и покрети својевремено оснивани са циљем остваривања друштвених и политичких реформи, поставља се питање шта је данас са таквом њиховом улогом, односно, у којој су мери данашње политичке странке у стању да својим политикама „додају нову вредност“?

Одговор је, наравно, неповољан по странке, које су данас принуђене да „сурфују или тек жонглирају између три потпуно незаменљива а у међувремену погубљена нивоа: партијске демократије, демократије друштвеног преговарања и медијске демократије“.

На контроверзан положај и улогу политичких странака указују и холандски аутори Ренце Куперус (*Rene Cuperus*) и Франс Бекер (*Frans Becker*). Они указују на постојање тзв. „партијског парадокса“ који се огледа у дијаметрално супротним погледима на политичке странке. Наиме, политичке странке се доживљавају, или као умируће, потпуно небитне институције, које више не представљају било кога, али истовремено и као институције које имају потпуну контролу над политичким животом националних држава. Тај простор, између свемоћи и потпуне беспомоћности политичких странака, чини срж „партијског парадокса“ (Becker, Cuperus, 2004).

Кључни разлог „замора (пост)демократије“ (Крауч, 2014) лежи у „изборном фундаментализму“, стању у коме се избори цене, а изабрани презиру. Последично, популизам је *reductio ad absurdum* демократије или демократија оглодана до коске.

Нису ли популизам и постдемократија две стране истог процеса квариња демократије?

Апсолутно да. Када је постдемократија реч, она има два суштинска обележја. Прво је да то поредак у коме се олигархијска и/или плутократска власт користи демократском нарацијом како би потиснула обичан народ из политике усмеравајући га ка простору банализоване и осиромашене свакодневице.

Друго, говор о „постдемократији“ је говор о сутону демократије. Њиме се изражава скепса, односно сумња да демократија нема славно време пред собом, него да га највероватније већ има иза себе (Крауч, 2014). При томе, наоко супростављени, политички, постдемократски *mainstream* и популизам се узајамно ојачавају и подстичу при чему је популизам тек погрешан одговор на политократску постдемократску ентропију попут разорне синергије тероризма и „хуманитарних“ интервенција, рецимо.

Право питање је како да бежећи од постдемократске, анонимне и удаљене, транснационалне корпоративне моћи не завршимо у загрљају - омчи сопствене популистичке, дакле протекционистичке, чак изолационистичке, конфликтној реторици и произвођењу конфликта, склоне власти.

Имају ли популисти неку препознатљиву идеологију, или се ради тек о свеприсутном политичком стилу и реторици?

Популизам је у свакодневном животу постао синоним за демагогију, олако обећану брзину промена на боље, нереална обећања, флертовање са широким народним масама, непристојно додворавање бирачком телу, и нуђење лаких решења за комплексне проблеме. Подилажење „обичнима“ и јавно показивање (јавне врлине – приватни пороци, рекло би се) бриге за њихове невоље, уз критику својих бирократизованих и корумпираних претходника, нека су врста евергрин популистичког стила и вокабулара. Мењају се само конкретна имена и извођачи. Коначно, то народ воли да чује и то доноси тираже и гласове (Стојиљковић, 2016; Лутовац, 2017). Од свих њих, тек антиплуралисти и демагошки понуђачи једноставних и најчешће и брзих решења за бројне присутне невоље иду оправдано на топ листу популиста.

У структурној својој димензији, управо због своје еклектичке природе и разних појавних облика, популизам се различито интерпретира и дефинише: некад се поистовећује са популистичким покретом, некада види као синкретички и недовољно вредносно дефинисан облик политичке мобилизације или тек политички дискурс или политички стил.

Наиме, већина аутора констатују присуство три основна разумевања популизма: (1) као идеологије, (2) као политичке стратегије, укључив и специфичну дифузну покрет-партија организацијску структуру и најшире (3) као комуникационог (реторичког) дискурса чије инструменте често користе и тзв. мејнстрим партије, пре свега током предизборних кампања (Mudde, 2004, Крастев, 2008, Милер, 2017, Матић, 2002, Попов, 2013).

Први, формативни и дискриминативан, приступ популизму као идеологији од кога полазимо (Стојиљковић, Спасојевић, Лончар, 2015) се може добро разумети кроз Мудеов концепт популизма као танке идеологије (*thin-centred ideology*) који „запоседа“ другу идеологију (*host ideology*) и модификује је према свом основном принципу подељености друштва (Mudde, 2004: 312). При томе, популизам је „слаба“ и тек елементарно развијена идеологија и не да се ни поредити са либерализмом или социјализмом па чак ни са конзервативизмом и национализмом. Но управо зато што је идејно празњикав, он чини запаљиву политичку смешу која се лако да рекомбиновати са бројним „измима“ (Canovan, 1999). Други пак говоре о популизму као о празном концепту, зато што он „идеје и вредности користи само као средства, инструменте свог деловања, па се често због тога одређује као псеудо-идеологија или идеологија маса“. Он је постао одредница политике која се не темељи на „политичкој и социјалној реалности“ (Deegan-Krause, 2007: 5).

Што се тиче, другог, организацијског нивоа, Доминика Микуцка Војтовиц (*Dominika Mikucka – Wojtowicz*) за карактеристичну црту популистичких покрета и политичких групација сматра (1) присуство харизматског лидера, који се понекад третира као религијски вођа или отелотворење воље народа (Mikucka-Wojtowicz, 2017). Популистички лидери покушавају да се самопредставе као политички аутсајдери, који су у политичку арену ступили да бране достојанство „малог човека“ искоришћаваног од стране корумпираних политичких елита. Дакле, популиста наглашава да само он разуме како живи обични човек и позиционира себе насупрот политичкој елити (естаблишменту), коју жестоко оптужује да је изгубила везу с људима. Коначни ефекат периодичних смена на власти у Србији је цинично одређење успостављеног, фактичког система као „вишепартијске клептократије“ (Милановић, 2017). Истовремено, снажна персонализација (2) отежава стварање развијених и стабилних, бар формално демократских партијских структура. Сви су кључни избори препуштени вођи – чекање на последњу Вучићеву реч од људи са врха државне и СНС хијерархије је довољно огољен пример. Популизму склоне странке карактерише и (3) ослобађање од сувишног политичког пртљага и његова замена са пар ефектних слогана, (4) логика произвођења противника и опозициона реторика супростављања и када су и сами на власти. Такве странке фактички (5) укидају поделу на чланство и (сигурне) бираче и радије подсећају на покрете (Mikucka – Wojtowicz, 2017: 107-111).

У „класичне“ елементе комуникацијске популистичке стратегије спадају: демагогија, коришћење политике протеста, позивање на непосредну репрезентацију, али и прагматично одсуство екстремистичких слогана. Ова последња црта изразито је битна, јер значи да се радикалне или антисистемске странке, односно политичари, тешко могу називати популистима. Њихов програм има флексибилну, или како то Тагарт назива, камелеонску природу (Taggart, 2002). Она зависи од времена и политичког контекста, те се често мења кад популистичке партије победе на изборима (Taggart, 2002). Ђукановић или Вучић су нама најближи примери да се та „флексибилност“ и прилагођавања и промене показују и током владавине.

Дакле, ако су популистички политички манир и организацијски образац развијени и неспорни, његова идеолошка потка је променљива, неразвијена, тиме и у великој мери спорна. Ипак, иако еклектичан он се ипак, за разлику од зачина Ц из рекламе, не меша у све „изме“. Иде уз колективизме разних врста, али не и са индивидуализмом и плурализмом.

Стоји ли подела популиста на леве и десне и да ли је правило да у њиховом браку из рачуна они први прођу горе?

Да, и то полазећи од тога ко је адреса и дежурни кривац за све – корпоративни капитал за леве, а национално и цивилизацијски другачији за десне. До њиховог брака долази у стањима кризе и невоље у којима пси и мачке спавају заједно. Брак се заснива на заједнички дељеном анти- или бар алтерглобализму. За бољку глобализма доступан лек им је протекционизам коме су из различитих разлога склони и једни и други. Домаћа заједничка мета идеално су корумпирани тржишни либерали на власти - компрадори везани за интересе странаца. Уз то, то и није нетачно и да се аргументовати.

Три су разлога зашто су леви, посебно у мултинационалним и мултикултурним друштвима, „слабији“ од десних и извуку на крају дебљи крај. Прво, сопствена класна припадност је, по правилу, много мање јасна и тиме је и слабији основ идентификовања од неспорне и очите „пасошке“ националне карактеристике (Глигоров, 2017). Друго, борба против владавине опасно богатих је далеко тежи и неизвеснији процес од једноставног (изборног) пражњења кроз мржњу или бар гађење према другима и другачијима. Најзад, леви имају ужи регистар утолико што бар начелно припадност левици искључује националну ксенофобију.

Ако је популизам политика нуђења лаких обећања и поједностављених решења како онда популисти опстају на власти?

Погрешно је и наивно било веровање да је популизам озбиљан изазов, али не и (трајнија) власт чак ни у условима кризе. У разматрању конститутивних обележја власти популиста можемо, цитирајући Милера полазно констатовати да популистичко управљање карактеришу три ствари: (1) грабљење државног апарата, (2) корупција и “масовни клијентелизам” (размена материјалних повластица или бирократских услуга за политичку подршку грађана, који онда постају “клијенти” популиста), а ту је и (3) напор да се систематски потисне цивилно друштво као конкурент за репрезентовање интереса народа (Милер, 2017: 46). И заиста, шта ће вођи народа аутономан синдикат или новинарско удружење? Наравно, многи ауторитарци поступају на сличан начин. Разлика је у томе што популисти оправдавају своје понашање тврдњом да само они представљају народ.

Ако је популистичка владавина дугорочно неодржива, сам популистички образац је и те како одржив. Популистичка владавина завршава или поступном еволуцијом у институционализовани демократски систем или, још пре и лакше, и у томе је „парадокс популизма” - појавом и доласком на власт новог популистичког лидера. Најтрајнији коришћени легитимацијски основ политичарског популизма су антикоруптивна реторика и обећања. Но, најаву борбе против корупције, лако постане „Пирова победа” али и враћа се као „феникс концепт” који се поново рађа из популистичког пепела тражећи новог извођача (Стојиљковић, 2017: 34).

У бити „вечног враћања” популизма као да су пре незадовољене потребе и жеље грађана, уз њихову паралелну неспособност самоорганизовања, него сам популистички политички стил или харизма лидера. Слободана Милошевића или данас Александра Вучића пре су произвеле фрустрације и континуитет у пропадању и осиромашењу народа у Србији него њихове харизматичне особине или чак сам манипулативни владавински популистички образац.

У основи раширеног популистичког политичког менталитета и стила по моме суду је дух пасивности и очекивање да ће све проблеме да реше држава и вођа, а не самоорганизовање грађана. Управо то прагматичне популисте наводи да дају олака обећања масама, које се касније завршавају масовним разочарењима.

Формула успеха је говорити оно што народ у датом тренутку жели да чује и што га највише брине. У политичком говору се тако високофреквентно понављају фразе о: „бољем животу”, „послу за све”, „борби против корупције и криминала”, „страним инвестицијама”, „департизацији”. Свака од њих на неки начин постала је обележје једног времена, али без конкретних резултата. По потреби оне се изнова користе и чине популизам трајним обележјем политичког живота. Обећања се наине могу упорно понављати и уз бројна (не)сувисла образложења, померати и временски и по редоследу приоритета. Логика је: Оно што још није ће ипак засигурно бити (мало) сутра.

У међувремену се људи жељни каквог – таквог (материјалног) бољитка дају убедити да ако није баш идеално сигурно је боље него што је било или бар да нема реалне алтернативе и да је све што се друго нуди *déjà vu* и истрошено. Онима лојалним који разумеју о чему се ради има се, унутар већ пренадуваног система политичког клијентелизма, још шта понудити – позиције, послови, субвенције и бенефити, или бар какав- такав посао. Уколико испуњавају очекивања да ће обезбедити мир и стабилност у региону, локални стабилнокрасти се могу надати да ће им демократски дефицити и бедастоће проћи тек са прекором ментора (Динић, 2017).

Је ли политичка историја модерне Србије историја континуираних сукоба и смени популизама?

И да и не. Не, ако популизам подразумева бар формални политички плурализам и висестраначје онда полувековна Титова Југославија не испуњава ни

тај минимални критериј. Да, ако се мисли на дугу линију од радикалске национал - социјалне демагогије Пашића и постпашићеваца све до Милошевицевог римејка социјал-национализма у облику црвено-црне коалиције и антикоруптивног и „либералног“ и радохоличарског популизма Вучића у његовој другој фази. Последично, лидерство, популизам и дух странчарења и узајамних обрачуна као да су константе у последњих два века наше историје (Јовановић, 2009; Павићевић, 2008; Тркуља, 1996; Траиловић, 2012).

Ако је власт у Србији популистичка следи ли Александар Вучић неку препознатљиву политику?

Популизам је у нас нека врста наследне болести, бар кад се ради о политичарима. Актуелни председник Вучић је и пример честе промене облика и мутације ове болести од полазног десног национал-популизма до актуелног центристичког, политичарског популизма. Као и код претходника, трајна је потреба да се буде на власти.

Маневарски простор је, међутим, и њему и нама, са приближавањем ЕУ и повратком на атмосферу хладног рата, све ужи. Демократске процедуре су ризичне за боравак на власти и зато је неопходно превентивно деловати и сузити опонентима простор за деловање до граница ругања демократији. Истовремено, напредњачки брод пренатрпан је теретом претендената на позиције који су све склонили међусобним обрачунама и захтевима и очекивањима „шефове“ и патронаже и арбитраже. Игра ли то, хтео – не хтео, Вучић на систем личне власти?

Вође и иначе радо слабе институције и процедуре и укидају посреднике између себе и свог „волим и ја вас“ народа. Слично некада „раном“ Милошевићу, а данас у окружењу Ђукановићу или Орбану, он преобладајућу позицију своје партије - покрета интерпретира као израз већинске воље народа третирајући опозицију као политички мањински инцидент који се тешко, али ипак да отрпети. При томе, се служи и прастаром, римском формулом: Подели/ завади па владај. Она у Србији увек има плодно тло.

Ко су данас све популисти у Србији?

Сви они који ни за живу главу не би ушли у равноправни и аргументовани дијалог, који би да из „правог“ народа искључе издајнике и слуге различитих фела и агентура, да киднапују државу и заробе медије и ограниче па онда ако бог да „укину слободе за непријатеље слободе“. Из дугиног спектра боја популизма - његових бројних рекомбинација издвојићу три: прво, владајући (нео)популистички (нео)либерализам, који користећи се позивом, туђом кривицом већ сиромашнима на даља одрицања и жртве, као и на сопственој природи и наслеђу супротну, готово протестантску радиност и склоност штедњи, спроводи типичне неолибералне мере и политику; друго, њему опозитни

национал-популизам у нашем случају, не само због Косова, проруски и евроскептичан, чак еврофобичан. У Србији је тек рудиментарно, посебно у политици, присутна и левичарска, тек условно популистичка, критика предаторског (грабежљивог) капитализма и позив на одбрану и подруштвљавање демократије.

Је ли тачно да смо му као народ склони и како да се извучемо из популистичког глиба?

Да, ми смо озбиљно оболели и то не од јуче. Наш друштвени организам истовремено је нападнут од четири врсте антидемократских вируса: бремена ауторитарног наслеђа и идолатрије вођа, тек протодемократских вредности, климе неповерења, као и доминантног духа политичке пасивности и игноранције.

Тежина ауторитарног наслеђа

Бреме ауторитаризма и дан данас несмањено притиска наше понашање. Тако, рецимо, истраживање Демостата из 2016. године показује да се са тврдњом да је овој држави потребан јак вођа коме ће народ веровати и кога ће следити, и то без поговора, слаже се надполовична већина анкетираних (54%) док са тврдњом да је стање у земљи толико тешко да се то може решити једино „чврстом руком”, сагласно је тек нешто мање – 45% испитаника.

Поред актуелног незадовољства учинцима демократије, очито да су и политичка традиција и историја усадиле у културу и свест потребу за јаким вођом – оцем нације. Фрустрирајуће висок је и надполовични збирни удео грађана који се или слажу (27%) или практично не одређују (једна трећина), према тврдњи да је имати јаког вођу на власти добро за Србију чак и ако тај лидер не поштује правила, наравно, под условом да их драстично не крши и/или вешто влада оправдањима својих поступака (Лутовац, 2017: 18-22).

(Не)демократске политичке вредности

Када је о базичним демократским вредностима реч, судећи по налазима бројних истраживања, могло би се закључити да, иако су присталице повратка на старо и рестаурације отворено недемократског поретка данас у Србији ретке и усамљене, демократија још увек није постала „једина игра у граду“. Наиме, реинтерпретацијом налаза истраживања могла би се формулисати три полазна става:

- 1) Веома је раширено незадовољство функционисањем крхких институција и актера вишепартијске компетитивне демократије, као и њеним оствареним развојним учинцима.
- 2) Раширен је потенцијално опасан и разоран став да је у неким ситуацијама недемократска влада боља, успешнија од демократске.

- 3) Додатни проблем представља доминантно уверење да ми и нисмо друштво и људи зрели за пуну демократију. Последично, ради се о друштву неотпорном на њено ауторитарно искривљавање, популистичку демагогију и просвећени апсолутизам или заговарање владавине чврстом руком брижног домаћина, односно меки патернализам (Стојиљковић, 2016: 138).

Посебно важан је налаз да постоји висока корелација између прихватања одређених политичких вредности и амбивалентног односа према демократији. У Цесидовом истраживању из 2014. године користили смо седам различитих вредносних матрица, које су се тичале односа према традицији, конформизму, ауторитарности, верској толеранцији, национализму, регионализму и децентрализацији. У највећем разликама са продемократским ставом је поседовање ауторитарне матрице.

И грађани које дефинишемо као националисте имају четири и по пута мању склоност ка демократији као поретку у односу на оне које дефинишемо као национално толерантне. Скоро идентичан однос добијамо и када је у питању верска толеранција. Даље су традиционалисти скоро три пута мање склонни демократији као поретку у односу на модернисте. Сличну дистрибуцију одговора добијамо када разматрамо конформизам, став према децентрализацији и став према регионализацији (Вуковић, Чоловић и Стојиљковић, 2014).

За демократију долазе бољи дани, односно круг присталица демократије ће се ширити тек са јачањем неауторитарности, националне и верске толеранције, нонконформизма и склоности децентрализацији и регионализму.

Неповерење у политичке, али и актере цивилног друштва

Резервисан однос према држави

Поверење у државне институције, уз изузетак војске, на нивоу је испод 50%, а посебно је забрињавајуће што у најважнију институцију репрезентативне демократије, Народну скупштину и у стуб владавине права, судство - поверење има тек сваки трећи грађанин. Најгоре у готово дводеценијском истраживачком континууму стоје, најутицајније иначе, политичке партије (Лутовац, 2017, 29-33).

Презрене политичке елите

Судећи по налазима истраживања односа грађана према политичкој елити Центра за политиколошка истраживања и јавно мњење Института друштвених наука из 2017. године, показало се да је свака комуникација између политичке елите и грађана заснована на поверењу прекинута што је одлична основа за бујање популизма. Последично:

- 1) Свих девет од десет грађана сматра да је међу политичарима забрињавајуће раширена корупција, док словима и бројем свега 1% сматра да корупција код политичара готово не постоји;
- 2) Три четвртине грађана Србије сматра да *већини политичара није стало до народа* (док тек сваки десети не мисли тако;

- 3) Седам од десет њих сматра да је већини политичара стало само до оних који су богати и моћни;
- 4) Квалификована, референдумска и уставна, двотрећинска већина сматра да се политичарима не може веровати - само 13% сматра другачије (Лутовац, 2017: 29-33).

Неуверљиви цивилни сектор

Истовремено, поверење у НВО и синдикате као инструменте учествовања грађана у политичком одлучивању је на веома ниском нивоу - у њих као канале промоције и заштите сопствених интереса верује тек приближна петина грађанки и грађана. Однос грађана према њима указује дакле на испражњено политичко поље између власти и грађана, односно на велики простор за популистичко мобилисање и „директну везу“ вође и поданика (Стојиљковић, 2016: 115-117; Лутовац, 2017: 27-29).

Доживљај медија као слушкиња тајкуна и политике

За популистичке режиме, идеја плуралистичке дебате између супротстављених гледишта и њихова артикулација кроз такмичарске политичке платформе супротна је њиховом схватању хомогене, униформне народне воље. Популисти стога теже да елиминишу посреднике и врло често да се „отарасе новинара“ (Милер, 2017: 43). Популистима су стога медији потребни само као трансмисиони механизам њихових политичких порука, а не и као слободни ентитети који те поруке критички преиспитују.

Кључну негативну последицу успешног „минулог рада“ настојања политике да колонизује медије представља чињеница да међу грађанима преовлађује мишљење да је власт у праву када неке медије и новинаре сматра плаћеницима и издајницима. Сагласност са овим ставом исказује готово половина (44%) испитаника, док се са тим не слаже дупло мање (24%), уз трећину која је неопредељена (32%) (Матић, 2017: 140-148).

Недоследност до политике

Сва истраживања вршена у последње две деценије у Србији, али не само у њој, откривају да доминантну скупину чине пасивне политичке аналфабете, особе лишене утицаја на политику и уз то дубински индиферентне и политички површно обавештене и заинтересоване особе. Низак политички капитал и мотивација потврђују оцену о недоследности до (партиципативне) политике (Матић, 2017: 132-137; Михаиловић и други, 2006, 2010).

У основи доминантне културе политичке пасивности и у Србији пратећег раширеног популистичког политичког менталитета и стила су два основна разлога: (1) дух пасивности и очекивање да ће све проблеме да реше држава и вођа, а не самоорганизовање грађана, на дну пирамиде моћи и (2) недостатак развијеног културног обрасца и доминација полуинтелектуалаца, при њеним врховима (Стојиљковић, 2016; Стојиљковић, Спасојевић и Лончар, 2015; Матић, 2002).

Уместо закључка опет питање: Има ли нам лека?

Опет, нема лаког лека од бољке популизма. Терапији морају претходити анамнеза и дијагноза. Ако је реч о некој врсти анамнезе болести она се може сажети у став да је у основи популизма систем узајамног варања у коме учествују вође, ма како се оне звале, али и инфантилни грађани неспремни да одрасту и престану да трагају за лидером који ће их ослободити терета одлучивања. Дијагностичку истраживачку трилему чине питања: како изаћи из претходно разматраног, пакленог популистичког круга који чине (1) сопствена политичка неодраслост, (2) неверица у институције и друштвене актере и (3) потрага за и скривање иза вође бар док се то како - тако исплати.

Комбиновањем три лека: (1) критичким образовањем и рефлексивном (2) неговањем нежне и осетљиве културе дијалога и толеранције и (3) активном грађанском партиципацијом лечи се успешно летаргија као први симптом пада у популистичку пошаст. Очито, када масе без претходног демократског образовања и тренинга хрупне у поље политике и јавности постану лако плен демагога. На другој страни, ко год не уђе у (мутну) воду „демократске јавности“ неће ни научити да плива - остаће политички непливач и потенцијалне жртва и давленик. Зато би заједнички садржај сваког озбиљног програма (само)образовања за демократију морао укључити следеће садржаје и принципе:

1. вредности дијалога и толеранције, братства/солидарности, правде и принципа (само)процене интереса;
2. познавање сврхе, структуре и функционисања политичких и друштвених институција које би требале да отеловљују наведене вредности;
3. знања и умеће /вештине да се у њима партиципира/ управља (White, 2012).
4. образовању за демократију примерене су само отворене, интерактивне демократске методе образовања у којој предавач не рециклира већ вишеструко рабљене информације и знања него се поставља у позицију „учитеља незналице“ – оног ко не претендује да зна све одговоре већ подстиче и модерира трагање за њима.

Рецепт за одвикавање од популистичке „демократске бољке зависти“, корупције и клијентелизма је снага правила и чврсте процедуре контроле и надзора.

Пошто смо готово сваке године суочени са некаквим изборима за почетак бисмо себи могли да поставимо питање: имамо ли право да знамо ко су (и кога су то до сада усрећили) и ко предлаже и плаћа оне који нас се нуде на политичкој трпези? Дакле, прво треба странке строго надзирати и контролисати у пољу политичких процедура где се (оправдано) налазе. Полазно, „Картагина мора пасти“ – изборни систем се мора променити и расподела племена ограничити. Затим их треба изгнати из господарења нашим судбинама у пољима која им заиста не смеју припадати – привреде, правосуђа, полиције, просвете, и сл. Тек је тиме, по моме суду, пут до излечења заиста отворен.

Литература:

1. Becker, Frans and Rene Cuperus (2004): *The Party Paradox: Political Parties Between Irrelevance and Omnipotence; a View from the Netherlands*, Wiarda Beckman Stichting, Amsterdam.
2. Brubaker, Rogers, Šta je to populizam, Peščanik. Net, 28.3.2018
3. Canovan, Margaret (1999): "Populism and the two faces of democracy", *Political Studies*, Vol. 47, br. 2.
4. Deegan-Krause, Kevin (2007): "Populism and the Logic of Party Rotation in Postcommunist Europe", in: *Visegrad Elections: Domestic Impact and European Consequences*, Edited by Oľga Gyárfášová and Grigorij Mesežnikov, Institute for Public Affairs (IVO), Bratislava.
5. Mair, Peter (2003): "Political Parties and Democracy: What Sort of Future?", *Central European Political Science Review* Vol 4, No. 13, pp 6-20.
6. Mikucka – Wojtowicz, Dominika (2017): „Populizam u strankama – strategija ili ideologija“, u: *Pluralizam*, urednik Zoran Lutovac, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd.
7. Mudde, Cas (2004): „The Populist Zeitgeist“, *Government and Opposition*, Vol. 39, br. 2.
8. Taggart, Paul. (2002): "Populism and the Pathology of Representative Politics", In: *Democracies and the Populist Challenge*, edited by Yves Meny and Yves Surel, Basingstoke, Palgrave, str. 62-80.
9. White, Patricia (2012): *Građansko obrazovanje u demokratiji*, Peščanik, 19.09.2012., dostupno na: <https://pescanik.net/gradansko-obrazovanje-u-demokratiji/>.
10. Vuković, Đorđe; Čolović, Ivo i Stojiljković, Zoran (2014): *Stanje demokratije u Srbiji: demokratija, poverenje i participacija*, CeSID/NDI, Beograd.
11. Gligorov, Vladimir (2017): *Dva populizma*, Peščanik, 26.12.2017, dostupno na: <https://pescanik.net/dva-populizma/>.
12. Dinić, Rastislav (2017): *Privatni život stabilokratije*, Peščanik, 26.07.2017, dostupno na: <https://pescanik.net/privatni-zivot-stabilokratije/>.
13. Jovanović, Slobodan (2009): *Kulturni obrazac, Stubovi kulture*, Beograd.
14. Krastev, Ivan (2008): *Nova Evropa – populizam i liberalizam*, Peščanik, Beograd, dostupno na: <http://pescanik.net/2008/12/nova-evropa-%E2%80%93-populizam-i-liberalizam/>.
15. Krastev, Ivan (2012): *Demokratski paradoks Evrope*, Peščanik.net, 8. mart 2012, dostupno na: <http://pescanik.net/2012/03/demokratski-paradoks-evrope/>.
16. Krauč, Kolin (2014): *Postdemokratija*, Karpos, Beograd/Loznica.
17. Lutovac, Zoran (2017): „Odnos građana prema političkoj eliti i reprezentativnoj demokratiji“, u: *Javno mnjenje Srbije 2017.*, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd.
18. Matić, Jovanka (2017): „Populizam i medijska publika“, u: *Građani i populizam: Javno mnjenje Srbije 2017.*, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd.
19. Matić, Milan, (2002): *Liberalizam, populizam i demokratija- tri eseja iz političke teorije*, Službeni list SRJ, Beograd.
20. Milanović, Branko (2017): *Neoliberalna demokratija ili višepartijska kleptokratija*, Peščanik, 22.08.2017., dostupno na: <https://pescanik.net/neliberalna-demokratija-ili-visepartijska-kleptokratija/>.
21. Miler, Jan-Verner (2017): *Šta je populizam?*, Peščanik i Fabrika knjiga, Beograd.

22. Mihailović, Srećko i drugi (2006): Izgradnja proevropske demokratske kulture kroz jačanje kapaciteta kreatora javnog mnjenja, CeSID, Beograd.
23. Mihailović, Srećko i drugi (2010): Vrednosti i identiteti građana Srbije u kontekstu evropskih integracija, 1, 2 i 3 - oktobar 2009-februar 2010. godine, CeSID, Beograd.
24. Pavićević, Vladimir (2008): „Reprodukcija populističkog obrasca u srpskoj političkoj kulturi“, u: Savremena država, uredili Vukašin Pavlović i Zoran Stojiljković, Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju, Beograd, str. 221-231.
25. Popov, Nebojša (2013): Srpski populizam od marginalne pojave do dominantne pojave, nedeljnik Vreme, 26.april 2013, dostupno na: <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=1112603>.
26. Stojiljković, Zoran (2016): Građani ili podanici, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd.
27. Stojiljković, Zoran (2017): Srbija traži vođu, Vukotić Media, Beograd.
28. Stojiljković, Zoran; Spasojević, Dušan i Lončar, Jelena (2015): „Da li je populizam neizbežan sastojak politike u Srbiji?“, u: *Politički identitet Srbije u globalnom regionalnom kontekstu*, uredila Vesna Knežević-Predić, Fakultet političkih nauka, Beograd, str. 37-51.
29. Tokvil, Aleksis de (1990): O demokratiji u Americi, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci.
30. Trailović, Dragan (2012): „Populizam kao faktor slabljenja demokratskih kapaciteta političkih institucija Srbije“, *Politička revija*, (XXIV) IX, vol. 32, br. 2/2012.
31. Trkulja, Jovica (1996): „Srpski populizam i slom Jugoslavije“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 100.

TEN QUESTIONS ON POPULISM OR HOW TO RECOGNISE AND WIN ONE'S INNER POPULIST OVER

Summary: Paraphrasing Marx today, one might say that the fear of populism has intensely been circulating in Europe and the world again in the last post-crisis decade. It does not seem to matter whether populists moved from the margins to the centre of politics and almost came to power in the countries of “old democracy” or actually came to power in “young, new” post-authoritarian regimes. Populism is fueled by the economic recession, terrorism and migrant crisis, but also by the spread of conviction that the dictate of the Brussels’ administration and/or corporate capital is the cause of all troubles of the increasingly poor and alienated majorities in already dangerously unequal societies. The cure is often seen in protectionism and restored sovereignty. Having in mind that populism has become a key (undesirable) political label, but at the same time a desirable and widely used practice, the aim of this paper is to try to detect its nature. In my opinion, the nature of populism is hidden in the intention to demolish liberal democracy by calling for a return to democracy and the people. The focus, of course, is on the “case of Serbia” and quitting the dependence on populism. Bearing in mind the stylistic and rhetorical success of the populist format, this paper is structured in the form of questions and summarized, and I hope not too simplistic and labeling, answers.

Key words: populism, democracy, ideology, trust, activism